

Colloquium 4(44)/2021
ISSN 2081-3813, e-ISSN 2658-0365
CC BY-NC-ND.4.0
DOI: <http://doi.org/10.34813/45coll2021>

TOWARZYSTWO UNIWERSYTETÓW LUDOWYCH RP (1945–1948) – PRZYCZYNEK DO POWOJENNEJ HISTORII UNIWERSYTETÓW LUDOWYCH

**Folk High Schools of the Republic of Poland Society (1945–1948) –
contribution to the post-war history of folk high schools**

Tomasz Maliszewski
Akademia Marynarki Wojennej im. Bohaterów Westerplatte w Gdyni
Wydział Nauk Humanistycznych i Społecznych
e-mail: t.maliszewski@amw.gdynia.pl
ORCID 0000-0002-8366-7614

Abstract

W artykule poddano analizie wybrane wątki z historii Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych Rzeczypospolitej Polskiej, które działało w latach 1945–1948. Była to niezależna organizacja społeczna koordynująca działalność internatowych uniwersytetów ludowych w pierwszych latach po II wojnie światowej czyli w okresie, w którym – na bazie doświadczeń przedwojennych i prac przygotowawczych przeprowadzonych w okresie okupacji – osiągnęły one apogeum swojego rozwoju na ziemiach polskich. Niestety w wyniku odgórnych decyzji politycznych Towarzystwo zostało najpierw połączone z inną organizacją w Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego i Ludowego, by w roku 1950 ulec całkowitej likwidacji.

Keywords: Towarzystwo Uniwersytetów Ludowych RP, pozaformalna edukacja dorosłych, uniwersytet ludowy, historia oświaty.

Streszczenie

The article analyzes selected threads from the history of the Folk High Schools of the Republic of Poland Society (in Polish: Towarzystwo Uniwersytetów Ludowych Rzeczypospolitej Polskiej), which operated in the years 1945-1948. It was an independent educational organization that coordinated the activities of folk high schools in the first years after World War II – that is, the period in which these institutions reached the peak of their development in Poland, based on pre-war experience and preparatory work carried out during the occupation. Unfortunately, as a result of top-down political decisions, the Society was first merged with another organization into the Society of Workers' and People's University (in Polish: Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego i Ludowego), and finally it was liquidated in 1950.

Słowa kluczowe: Folk High Schools of the Republic of Poland Society, non-formal adult education, folk university, history of education.

Fenomen uniwersytetu ludowego [...] nie powstał i nie rozwinął się w próżni [a był] następstwem szerszych zjawisk politycznych, gospodarczych, społecznych i intelektualnych, dokonujących się na wsi i w społeczności chłopskiej.

Tadeusz Aleksander, 2016, s. 15

Wprowadzenie

W dotychczasowej historii polskich internatowych uniwersytetów ludowych można wyróżnić przynajmniej kilka okresów rozwojowych (por. np. Popławski 1985, s. 20–43; Maliszewski 2003, s. 79–117; Pilch 2007, s. 1019–1032). Niezależnie jednak od przyjętych przez poszczególnych autorów kryteriów i wydzielanych na ich podstawie etapów w dziejach tych placówek, istnieje powszechny konsensus wśród badaczy co do tego, że najbardziej prężnym, jak dotąd, okresem ich działalności były lata tuż po II wojnie światowej. Mieliśmy wówczas bowiem do czynienia z żywiołowym rozwojem ilościowym wiejskich uniwersytetów we wszystkich częściach kraju, a także z przynajmniej kilkoma próbami zaawansowanej refleksji teoretycznej zarówno nad stroną ideową, jak i metodyczno-organizacyjną ich funkcjonowania w środowiskach wiejskich.

Ważną rolę w procesie tworzenia (się) na terenie kraju sieci internatowych placówek dla starszej młodzieży wiejskiej odegrało Towarzystwo Uniwersytetów Ludowych Rzeczypospolitej Polskiej, powołane do życia tuż po zakończeniu II wojny światowej. Jego znaczenie do koordynacji całości działań w tym zakresie podkreślane bywa zwłaszcza przez teoretyków i działaczy oświatowych związanych z działającym współcześnie sukcesorem TUL RP, czyli Towarzystwem Uniwersytetów Ludowych (por. np. Kaczor-Jędrzycka 2010, s. 95–96; Błaszczak 2019, s. 105–130, Pilch 2007, s. 1031–1032). Co prawda TUL RP, ze względu na zmienione w stosunku do okresu przedwojennego realia polityczne, (niemal) nie nawiązywało już w drugiej połowie lat 40. XX wieku do tradycji i założeń programowych katolickich uniwersytetów ludowych z lat 1921–1939, niemniej jednak szeroko czerpano z dorobku świeckiej części ruchu polskich UL-ów sprzed 1945 roku (TUL RP, 1946; Popławski 1946, s. 21–25; por. też: Maliszewski 2004, s. 189–198).

Powstanie TUL RP należy widzieć współcześnie jako efekt wcześniejszych, trwających niemal przez ćwierćwiecze zabiegów. Postulaty utworzenia ogólnopolskiej reprezentacji interesów internatowych uniwersytetów ludowych zgłaszane były bowiem dużo wcześniej. Pojawiły się one po raz pierwszy już podczas konferencji poświęconej możliwościom tworzenia UL-ów w II Rzeczypospolitej zorganizowanej przez Wydział Oświaty Pozaszkolnej Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Poznaniu w 1921 roku (Sprawozdanie z III. Konferencji..., 1921) czy podczas narad pracowników uniwersytetów ludowych w końcu lat 20. XX wieku (Pierwsze narady..., 1930). U progu wojny współpraca poszczególnych placówek w ramach polskiego ruchu

uniwersytetów ludowych miała już charakter regularny, czego ilustracją były dwie krajowe konferencje – odbyte w Łowiczu w 1937 roku (Mierzwińska, Radwan red., 1938) i w Krzemieńcu w 1938 roku (Cierniak, Mierzwińska, Radwan red., 1939).

Także w czasie II wojny światowej zainteresowanie integracją UL-owskiego środowiska nie zamarło. W ramach Komisji Oświaty i Kultury działającej w podziemnych strukturach Stronnictwa Ludowego „Roch” w efekcie jednej z narad podjęto decyzję, że w okresie powojennym prowadzeniem uniwersytetów ludowych zajmie się niezależna organizacja społeczna o nazwie Towarzystwo Uniwersytetów Ludowych Rzeczypospolitej Polskiej oraz powołano Podkomisję Uniwersytetów Ludowych, która miała między innymi przygotować założenia organizacyjno-programowe i nauczycieli przyszłych uniwersytetów ludowych oraz opracować założenia statutu nowego Towarzystwa. Działała ona do wybuchu powstania warszawskiego, a jej pracami kierował Feliks Popławski (Maliszewski 2010, s. 82–83).

Tak więc tuż po wojnie, w ciągu zaledwie kilku miesięcy skutecznie przeprowadzono konsolidację ruchu polskich uniwersytetów ludowych. Jej zwieńczeniem stało się powołanie do życia latem 1945 roku Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych Rzeczypospolitej Polskiej.

Celem artykułu jest ukazanie działalności Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych RP w drugiej połowie lat 40. XX wieku – w szczególności genezy jego powstania, celów i zadań, które stawiali przed tą niezależną organizacją oświatową jego twórcy, oraz rozłożonego na kilka etapów upadku po zaledwie kilku latach aktywnej działalności i analizy przyczyn zaprzestania działalności.

Funkcje i zadania Towarzystwa

Walny Zjazd Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych RP został zwołany do Pabianic na październik 1945 roku. Określił on podstawy ideowe i program oświatowo-wychowawczy uniwersytetów ludowych. Wyraźnie wskazano trzy pierwiastki leżące u podstaw ideowych ruchu: chrześcijański, narodowy i ludowy. Zjazd uchwalił także statut TUL oraz wyłonił jego władze. Prezesem Zarządu Głównego został Feliks Popławski, dyrektorem – Mieczysław Zadrożny, a przewodniczącym Rady Wychowawczej – Józef Niećko (*Pierwsza ogólnopolska...*, 1945, s. 57–59; Zadrożny, 1945, s. 155–157). Powołano też do życia kwartalnik „Siewba”, który miał stać się oficjalnym organem Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych RP (Popławski, 1947, s. 3–22).

Władze Towarzystwa stały, co podkreślmy, konsekwentnie na stanowisku, że w polskich realiach „uniwersytet ludowy jest instytucją wychowawczą środowiska, szeroko pojętego ruchu ludowego” (AZHPRL, TTUL, sygn. ZC-2, k.201, Popławski, s. 3), co wymaga pewnego komentarza. Tak określone przez Zarząd i Radę Wychowawczą TUL RP ramy dla rodzimych powojennych internatowych uniwersytetów ludowych były bowiem z jednej strony przejawem konsensusu w łonie samego Towarzystwa –

polegającego na tym, aby nie ograniczać jego działań do jednej li tylko opcji spośród zróżnicowanego jeszcze wówczas politycznie i organizacyjnie ruchu ludowego, z drugiej zaś jednak w praktyce „zamykało” to możliwość powoływania własnych placówek tego typu innym pozaludowym organizacjom i środowiskom, co wszak na przykład w krajach skandynawskich stało się już wówczas bardzo powszechne.

Wypracowano również konsensus w kwestii celów, jakie powinny przyświecać tym placówkom oświatowym w czasach powojennych. Trzy główne ich zadania określono następująco:

1. wychować „człowieka uspołecznionego i twórczego, o głębokiej moralności i wysokim poczuciu godności ludzkiej”;
2. powiązać „wartości społeczne i moralne życia osobistego w rodzinie i gromadzie z zagadnieniami współżycia w skali ogólnonarodowej i ogólnoludzkiej”;
3. odkryć i rozwinąć „wszystkie wartościowe pierwiastki kultury chłopskiej, które będą przeobrażać i wzbogacać kulturę narodową dla utrwalania i rozwijania sił twórczych Narodu Polskiego” (TUL RP, 1946, *passim*).

Z perspektywy czasu wydaje się, iż postanowienia Zjazdu Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych RP, odbytego jesienią 1945 roku, jak i pozjazdowe działania podjęte w ramach związku, były istotnym kompromisem pomiędzy koncepcjami ideowymi i stanowiskami politycznymi jego uczestników – zwłaszcza gdy rozważymy sprawę w kontekście podziałów i pluralizmu ruchu uniwersytetów ludowych przed wybuchem II wojny światowej.

W czasie jednej z narad Rady Wychowawczej TUL RP w marcu 1946 roku prezes Feliks Popławski wskazywał na cztery główne grupy zagadnień stałych, którymi powinno zajmować się w swej pracy Towarzystwo, aby skutecznie koordynować akcje uniwersytetów wiejskich na terenie kraju. Należały do nich:

- zadania wychowawcze,
- zadania gospodarcze,
- zadania budowlane,
- zadanie reprezentowania sprawy uniwersytetów ludowych (AZHPRL, TUL, ZC-2, 201, Popławski, s. 3).

Do pierwszej grupy – stałych zadań wychowawczych – zaliczył przed wszystkim odpowiedni dobór pracowników do uniwersytetów ludowych, „już nie doraźny i przyspieszony”, jak to miało miejsce w pierwszym okresie po wojnie, „lecz w formach ustabilizowanych”. W tym celu postulował nawet powołanie do życia Wszechnicy Ludowej TUL RP – instytucji naukowo-wychowawczej, która miałaby zająć się między innymi profesjonalnym przygotowaniem kadr pedagogicznych dla internatowych uniwersytetów ludowych w skali ogólnokrajowej (AZHPRL, TUL, ZC-2, 201, Popławski, s. 3). Rada Wychowawcza TUL RP miała bowiem pełną świadomość zarówno wagi, jaką w placówkach tego typu, mają odpowiedniej jakości wychowawcy, jak i ogromnych

potrzeb w tym zakresie, związanych z ich żywiołowym rozwojem ilościowym. Jak bowiem wskazywał Mieczysław Zadrożny:

Poszczególne uniwersytety ludowe, choć obsadzone ludźmi prawie całkowicie nowymi w tej dziedzinie pracy wychowawczej, realizują jednak – mniej lub więcej udolnie ale rzetelnie – właściwe swoje zadania potęgowania życia duchowego i rozbudowy osobowości w młodym pokoleniu wiejskim. (AZHPRL, TUL, ZC-2, 201, Zadrożny, s. 3)

Inny członek Rady – Władysław Radwan – podobnie jak F. Popławski i M. Zadrożny, apelując z troską o jakość kadry dla uniwersytetów, podkreślał siłę oddziaływania osobowości wychowawcy na osobowość wychowanka:

W ciągu 5 miesięcy niezmordowana praca zespołowa wychowawców ma dać przemiany w strukturze osobowości słuchaczy, stworzyć podniesienie skali człowieka. Z uniwersytetu ludowego ma wyjść człowiek o zwiększonym stylu, o uszlachetnionej postawie duchowej, [co] jest możliwe ze względu na to, iż ma się do czynienia z ludźmi dorosłymi, gdy w stosunku do dzieci można tylko stwarzać warunki wychowawcze (AZHPRL, TUL, ZC-2, 201, Radwan, s. 5).

Wśród stałych zadań wychowawczych wskazywano również:

- regularną pomoc wychowawczą czynnym pracownikom uniwersytetów ludowych,
- organizowanie zjazdów i konferencji środowiska,
- przygotowywanie wydawnictw periodycznych i książek,
- utrzymywanie kontaktów z zagranicznym ruchem oświatowo-wychowawczym, „zwłaszcza w Danii i krajach skandynawskich” (AZHPRL, TUL, ZC-2, 201, Popławski, s. 4).

Spośród stałych zadań gospodarczych TUL najważniejszymi stały się według jego prezesa przede wszystkim „pomoc w zagospodarowywaniu i właściwym użytkowaniu gospodarstw rolnych przy uniwersytetach ludowych oraz [...] starania o zdobycie funduszy na całość akcji” (AZHPRL, TUL, ZC-2, 201, Popławski, s. 4). Docelowo, jak planowano, TUL miał dążyć do tego, aby każdy uniwersytet ludowy posiadał na tyle efektywne gospodarstwo rolne, że uzyskiwane z niego dochody umożliwiałyby pokrycie głównych wydatków danej placówki. Do uzyskania takiego stanu rzeczy Towarzystwo miało jednak występować o subwencje na działalność.

Z kolei sprawy budowlane, wskazywane jako trzecie ze stałych zadań, jak oceniano w roku 1946, „nie są jeszcze należycie postawione w TUL RP”, albowiem „w tych sprawach radził sobie dotychczas każdy uniwersytet, jak mógł sam”. Podkreślano, że „do najważniejszych zadań z tego zakresu należy rozbudowa Gackiej Górki¹ i budowa Uniwersytetu Ludowego im. W. Witosa w Wierchosławicach” (AZHPRL, TUL, ZC-2, 201, Popławski).

Ostatnim z czterech stałych zadań Towarzystwa UL RP, określonych przez Feliksa Popławskiego, było „representowanie sprawy uniwersytetów ludowych wobec władz

¹ Chodziło o rozbudowę Uniwersytetu Ludowego w Gaci koło Przeworska założonego w latach 30. XX wieku przez Ignacego Solarza.

państwowych i budzenie zainteresowanie nią oraz zrozumienia jej przez społeczeństwo” (AZHPRL, TUL, ZC-2, 201, Popławski). Jak wskazywał dalej Prezes TUL RP, „w pierwszym rzędzie chodzi tu o obronę i utrzymanie społecznego charakteru akcji uniwersytetów ludowych” (AZHPRL, TUL, ZC-2, 201, Popławski).

Oprócz przywołanych wyżej zadań stałych, które miały towarzyszyć TUL RP w jego działaniach przez kolejne lata, Towarzystwo planowało zająć się w trybie pilnym także ostatecznym ustaleniem koncepcji rozwojowej wychowawczej i organizacyjnej uniwersytetów ludowych w Polsce. Od rozstrzygnięć w tych kwestiach zależęć zaś miało, jak wskazywano, wypracowanie optymalnej sieci tych zakładów na terenie kraju, gdyż w łonie władz stowarzyszenia panowała zgoda, iż żywiołową – a przez to w pewnej części chaotyczną – akcją tworzenia kolejnych placówek tego rodzaju należy skoordynować i w przyszłości „[...] nie może być przypadkowości w powstawaniu uniwersytetów lud., lecz należy rozplanować ich rozmieszczenie, wychodząc z założenia, że w przyszłości każdy powiat winien mieć uniwersytet ludowy” (AZHPRL, TUL, ZC-2, 201, Popławski).

TUL RP wobec sytuacji politycznej w kraju

Warto w niniejszym szkicu zająć się jeszcze jednym wątkiem – stosunkiem oficjalnych władz Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych RP do bieżącej polityki. Z analiz wynika, że istotną i – dodajmy – (niemal) zawsze przestrzeganą zasadą funkcjonowania w całym okresie jego istnienia były utrzymywanie pewnego dystansu do wszystkich odłamów ówczesnego ruchu ludowego w Polsce. Pomimo faktu, iż poszczególni członkowie jego władz miewali własne – często aktywnie prezentowane na innych forach – poglądy polityczne, nie przenosiło się to w sposób zbyt widoczny na pracę samego Zarządu czy Rady Programowej TUL RP.

Wyraz temu dało Towarzystwo na przykład w niezwykle trudnych politycznie czasach pomiędzy sfałszowanym przez komunistów referendum ludowym z dnia 30 czerwca 1946 roku a wyborami do Sejmu Ustawodawczego z dnia 19 stycznia 1947 roku. Na łamach własnego środowiskowego „Biuletynu” z połowy listopada 1946 roku władze TUL RP pisały wówczas:

Atmosfera walki politycznej nie cofającej się przed żadnym środkiem, jaka ogarnęła kraj, utrudnia pracę wychowawczą w uniwersytetach ludowych. trzeba niejednokrotnie wielkiego wysiłku, żeby przezwyciężyć wielkie napięcia uczuciowe i wprowadzić potrzebny spokój i bezstronność w traktowaniu zjawisk życia.

[...] W tym roku w pracy naszej spotykamy dodatkową trudność, a mianowicie spotęgowania walk politycznych w związku z nadchodzącymi wyborami. (AZHRL, TUL, ZC-2, 209, Nowy rok pracy..., s. 1)

Po tej nienapawającej zbyt optymistycznym diagnozie sytuacji w początkach nowego roku oświatowego nastąpiło czytelne określenie stanowiska Towarzystwa w kwestiach jego stosunku do bieżącej polityki:

Aby się uchronić od przypadkowości postawy i od zalewu naszej pracy przez nastroje aktualnych walk politycznych winniśmy świadomie ustalić nasze miejsce i naszą rolę w bieżącym życiu.

Pracujemy na długiej fali, naszym zadaniem jest przygotowanie sił do przyszłej pracy. Nasze środowisko nie jest powołane do udziału w aktualnych walkach politycznych. [...] Pracę uniwersytetów ludowych musimy odgradzić od atmosfery aktualnej walki wyborczej. (AZHRL, TUL, ZC-2, 209, Nowy rok pracy..., s. 1)

Oczywiście władze TUL RP nie wskazywały w żaden sposób swoim członkom, jak mieliby w zbliżających się styczniowych wyborach głosować:

Każdy z nas, nauczycieli i uczniów, spełni indywidualnie swój obowiązek obywatelski według własnego sumienia pod kierunkiem tych środowisk politycznych, z którymi się solidaryzuje. (AZHRL, TUL, ZC-2, 209, Nowy rok pracy..., s. 1)

Jako dużą wartość uznawano w łonie TUL RP jego apolityczność i oficjalne nieangażowanie się w ówczesne burzliwe spory polityczne, co podkreślano wielokrotnie w różnych miejscach – także w przywoływanym wyżej artykule wprowadzającym do trzeciego numeru TUL-owskiego „Biuletynu”:

Istnienie środowisk społeczno-kulturalnych ustawionych w innej, dalsze perspektywie w stosunku do bieżącego politycznego życia, ma wielką wartość społeczną. Dziedzina polityczna to tylko jeden z wątków życia społecznego. Każdy wątek ma swoją problematykę, wymaga własnych metod pracy i stosunków międzyludzkich opartych na rzeczowych podstawach. Źle jest, gdy polityka podporządkowuje sobie wszystko. Ale gorączka przemianie, przyjdą do głosu rzeczowe potrzeby życia społecznego. W zdrowych społeczeństwach w okresie najwyższych napięć politycznych są ośrodki pracy kulturalnej nie tracące swojej własnej postawy. Uniwersytety ludowe winny być takimi ośrodkami w ruchu ludowym. (AZHRL, TUL, ZC-2, 209, Nowy rok pracy..., s. 1)

Niestety taka polityczna nieokreśloność, którą w normalnie funkcjonującym demokratycznym społeczeństwie na pewno uznano by za zaletę, w tamtych czasach okazała się jednak dużą nieostrożnością i spowodowała znaczące osłabienie pozycji TUL RP w kręgach elit politycznych. Brak zaufania głównych decydentów politycznych powodował zaś coraz większe perturbacje w działalności tego podmiotu i doprowadził wkrótce do decyzji o jego likwidacji.

Proces likwidacji Towarzystwa

Formalnie decyzję o rozwiązaniu TUL RP podjął ówczesny prezydent m. st. Warszawy Stanisław Tołwiński, którego urząd odpowiadał za rejestr stowarzyszeń o zasięgu ogólnopolskim (APP, 1781, 7, Zarządzenie nr 015-9907/48).

Równoległe z TUL RP zlikwidowano również Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego (TUR). W ich miejsce w ramach centralizacji wszelkich instytucjonalnych form życia społecznego utworzono jednolite Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego i Ludowego (TURiL). I ono jednak nie działało zbyt długo, gdyż ostatecznie również zostało u progu nowego dziesięciolecia zlikwidowane (AAN, TURiL, 151/1; Wspólna praca powiększy..., 1949, s. 10).

Zanim do tego doszło, Ministerstwo Oświaty przygotowało odrębną instrukcję opracowaną przez mecenasa Juliusza Ziembickiego, który został mianowany oficjalnym likwidatorem TUL RP i TUR. Wskazywała ona, jak powinny przebiegać prace komisji likwidacyjnych i sporządzanie protokołów zdawczo-odbiorczych w poszczególnych, należących wcześniej do któregoś z obu likwidowanych stowarzyszeń, placówkach, a także zasady przejmowania ich majątku przez wyznaczone do tego podmioty: Zrzeszenie Pracowniczych Związków Zawodowych w Polsce, Związek Samopomocy Chłopskiej i Centralny Ośrodek Oświaty Dorosłych zorganizowany w ramach Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego i Ludowego (APP, SLUL, 1781, 5).

Ze względu na znaczny i rozproszony na terenie całego kraju majątek, jaki udało się w pierwszych latach powojennych zgromadzić TUL i TUR (w tym pierwszym przypadku głównie za sprawą żywiłowo tworzonych w kolejnych powiatach kraju internatowych uniwersytetów ludowych), instrukcję likwidacyjną wydano także drukiem czcionkami warszawskiej Centralnej Księgarni Rolniczej „Samopomoc Chłopska” (CKRSCh, 1949).

Przyczyn likwidacji TUL RP autorzy upatrywali w różnych obszarach ich funkcjonowania. Przykładowo Kazimierz Wojciechowski pisał, że uniwersytety ludowe i w efekcie także Towarzystwo, zlikwidowano „wskutek niezrozumienia roli wychowawczej tych instytucji” (Wojciechowski, 1977, s. 30). Z kolei prominentny działacz ludowy z czasów PRL-u, Waldemar Winkiel odnotował, że mimo iż wypracowane w łonie TUL RP w pierwszych latach powojennych założenia pracy oświatowo-wychowawczej uniwersytetów ludowych „dawały pewne rezultaty”, to jednak

po roku 1948, kiedy odbudowa ze zniszczeń wojennych umożliwiła podjęcie efektywnych planów industrializacji gospodarki kraju, kiedy setki tysięcy młodzieży szło do pracy w przemyśle, a na wieś weszły nowe tendencje w rolnictwie i w życiu społecznym, UL straciły słuchaczy i rację bytu. (1997, s. 32).

Jeszcze inaczej przyczyny upadku Towarzystwa i prowadzonych przez nie uniwersytetów ludowych widział Stanisław Mauersberg:

W pierwszych latach powojennych odradzały się żywiłowo dawne uniwersytety ludowe. Rozwojem tych placówek zajęło się Towarzystwo Uniwersytetów Ludowych RP (1945-1948), dążące do zachowania podstaw programowych przedwojennych uniwersytetów ludowych I. Solarza, co spotkało się z ostrą krytyką kół marksistowskich, dopatrujących się w działalności TUR LP tendencji agrarystycznych i idealistycznych. (1986, s. 68)

Po kilku dekadach tak opisywał upadek Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych RP jego prezes Feliks Popławski:

z początkiem 1948 roku tempo działalności TUL RP uległo osłabieniu z powodu rozpoczęcia narzuconych długotrwałych narad na temat jednoczenia instytucji i organizacji oświatowo-kulturalnych służących potrzebom wsi. (1985, s. 40)

Likwidacja niezależnego Towarzystwa prowadzącego uniwersytety ludowe przebiegała stopniowo. Jeszcze wiosną 1948 roku odgórnie narzucono włączenie w skład TUL RP kilku innych dotychczas niezależnych podmiotów, takich jak Ludowy Instytut Oświaty i Kultury czy Towarzystwo Teatru i Muzyki Ludowej. W efekcie w „nowy” zakres jego działalności wchodziły odąd:

- internatowe uniwersytety ludowe,
- uniwersytety powszechne,
- inne placówki i formy pozaszkolnego kształcenia dorosłych,
- biblioteki oświatowe i upowszechnianie czytelnictwa,
- świetlice i wiejskie domy kultury,
- teatry i chóry ludowe,
- popieranie twórczości ludowej (Popławski, 1986, s. 348).

To spowodowało nie tylko znaczące rozszerzenie kierunków pracy oświatowo-wychowawczej, ale także zauważalne rozmycie się pierwotnej specyfiki stowarzyszenia w nawale innych obowiązków. W tej „rozszerzonej” formule organizacyjnej TUL RP funkcjonował zaledwie kilka miesięcy.

W grudniu 1948 roku w ramach kolejnej odgórnie narzuconej reorganizacji społecznych organizacji kulturalno-oświatowych stowarzyszenie połączono z Towarzystwem Uniwersytetu Robotniczego w Centralny Ośrodek Oświaty Dorosłych Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego i Ludowego (Ryżewska, 1972, s. 161–265). Dodajmy przy tym, że w zakres działalności TURiL nie wchodziło już jednak zadanie prowadzenia uniwersytetów ludowych. Była to – jak odnotował Feliks Popławski – „reorganizacja kadłubowa” z punktu widzenia TUL RP, gdyż

nie objęła najważniejszego tytułowego działu pracy [...], a mianowicie działających w tym czasie w kraju internatowych uniwersytetów ludowych. Zostały one przekazane Związkowi Samopomocy Chłopskiej i uległy stopniowej likwidacji. (1985, s. 41)

Także COOD TURiL nie okazał się tworem zbyt trwałym. I on bowiem po kilkunastu miesiącach, w kwietniu 1950 roku, został ostatecznie rozwiązany. „W jego miejsce” utworzono „decyzją KC PZPR” działające do dzisiaj Towarzystwo Wiedzy Powszechnej (Wojciechowski, 1984, s. 93). Ono zaś prowadzeniem internatowych uniwersytetów ludowych nigdy już się nie zajmowało.

Podsumowanie

Oceniając dorobek Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych RP, należy zwrócić uwagę na kilka kwestii. Jak wykazano w pierwszej części szkicu, powołanie do życia tej niezależnej organizacji oświatowo-wychowawczej było efektem wielu wcześniejszych działań na rzecz nadania współpracy polskich UL-ów ściślejszego, bardziej skoordynowanego – a w efekcie zinstytucjonalizowanego charakteru, które odejmowano już w okresie międzywojnia, a także w czasie okupacji. Bez tych przygotowań nie byłoby (zapewne) możliwe tak szybkie sfinalizowanie projektu tuż po wojnie.

Dzięki aktywnym, szeroko zakrojonym działaniom TUL RP uniwersytety ludowe w Polsce powojennej zaczęły się w pierwszych latach powojennych bardzo intensywnie rozwijać. Wzrost liczby tych placówek oświaty dorosłych na wsi był wręcz imponujący (por. poniższa tabela).

Tabela 1. Internatowe uniwersytety ludowe (1945–1948)

Rok	Działające	W stadium organizacji	Liczba kursów	Uczestnicy zajęć
1945	28	39	28	786
1946	67	11	71	1493
1947	78	13	89	2428
1948	79	23	81	1629
Łącznie:			269	6336

Źródło: Popławski, 1985, s. 39².

Sprzyjającym elementem w pierwszym okresie działalności TUL RP okazał się niewątpliwie zauważalny dystans do bieżącej polityki oraz, dodajmy, umiejętne wykorzystywanie życzliwości osób związanych wcześniej z uniwersytetami ludowymi, zajmujących wówczas najwyższe stanowiska państwowe – zwłaszcza wicepremiera i ministra rolnictwa w Tymczasowym Rządzie Jedności Narodowej Stanisław Mikołajczyk (por. np. Mikołajczyk, 1946, s. 247–256) czy ówczesnego ministra oświaty Czesława Wycecha (por. np. Wycech, 1946, s. 343–353), a więc osób wcześniej silnie związanych z uniwersytetami ludowymi. Z czasem jednak, po sfałszowanych wyborach do Sejmu Ustawodawczego w 1947 roku, dystansowanie się władz Towarzystwa od angażowania się w sprawy coraz bardziej agresywnej walki politycznej w kraju doprowadziło do TUL RP do upadku.

² Zestawienie Feliksa Popławskiego uwzględniło jedynie placówki oficjalnie funkcjonujące pod patronatem TUL RP. Tymczasem wiadomo dzisiaj, że w pierwszych latach powojennych działało także przynajmniej kilka innych uniwersytetów ludowych, jak np. Katolicki Uniwersytet Ludowy w Ujeznej czy Kaszubski Uniwersytet Ludowy im. J. Wybickiego Będzinie (Maliszewski, 2004).

Idee przyświecające TUL RP odżyły po wielu latach, kiedy to na fali Sierpnia'80 powróciła idea rozwoju uniwersytetów ludowych jako placówek edukacji obywatelskiej i kulturalnej mieszkańców polskiej wsi. U progu stanu wojennego w jednym z nielicznych działających wówczas internatowych uniwersytetów ludowych – Bałtyckim UL w Opaleniu k. Gniewa – odbyto debatę mającą na celu powołanie nowego Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych, nawiązującego do tradycji TUL RP z lat 1945–1948. Działa ono do dzisiaj.

REFERENCES

1. Aleksander, T. (2016). Uniwersytety ludowe następstwem ruchu przebudowy społeczno-gospodarczej wsi. W: T. Maliszewski, M. Rosalska (red.). *Uniwersytety ludowe – pomiędzy starymi a nowymi wyzwaniem* (s. 15–28). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
2. Błaszczak, I. (2019). *Działalność oświatowa Feliksa Popławskiego – współtwórcy polskich uniwersytetów ludowych*. Warszawa: Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego.
3. Cierniak, J., Mierzwińska, Z., Radwan, W. (red.). (1939). *Wiejskie uniwersytety ludowe w Polsce. Biuletyn konferencji oświatowej poświęconej sprawie uniwersytetów ludowych, Krzemieniec, 6–7–8 października 1938*. Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza Pomoc Oświatowa.
4. CKRSCCh. (1949). *Instrukcja nr 1 likwidatora stowarzyszeń: a) Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych Rzeczypospolitej Polskiej i b) Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego z dnia 28 grudnia 1948 r.* Warszawa: Centralna Księgarnia Rolnicza Samopomoc Chłopska.
5. Kaczor-Jędrzycka, Z. (2010). Działalność Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych. Tradycja – teraźniejszość – przyszłość. W: E. Sapia-Drewniak, J. Janik-Komar, *Uniwersytety ludowe i inne formy oświaty dorosłych* (s. 95–104). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
6. Maliszewski, T. (2003). Uniwersytety ludowe na ziemiach polskich w XX stuleciu. W: M. Byczkowski, T. Maliszewski, E. Przybylska (red.). *Uniwersytet ludowy – szkoła dla życia* (s. 79–117). Wieżycza: Kaszubski Uniwersytet Ludowy.
7. Maliszewski, Tomasz. (2004). Polskie uniwersytety ludowe w latach 1945-1948. Szkic do dziejów polskiej oświaty dorosłych lat 40. XX wieku. W: R. Grzybowski (red.). *Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej (1945–1989)* (s. 189–198). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
8. Maliszewski, T. (2010). Polskie uniwersytety ludowe w latach 1939-1945. W: Eleonora Sapia-Drewniak, Joanna Janik-Komar, *Uniwersytety ludowe i inne formy oświaty dorosłych* (s. 69-93). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
9. Mauersberg, S. (1986). Dzieje oświaty dorosłych i andragogiki w Polsce. W: Kazimierz Wojciechowski (red.). *Encyklopedia oświaty i kultury dorosłych* (s. 64-69). Wrocław: Ossolineum.
10. Mierzwińska, Z., Radwan, W. (red.). (1938). *Wiejskie uniwersytety ludowe w Polsce. Biuletyn konferencji oświatowej poświęconej sprawie uniwersytetów ludowych. Łowicz, 7-8-9 marca 1937 r.* Warszawa: Wydawnictwo Towarzystwa Przerodownik Wiejski.
11. Mikołajczyk, Stanisław. (1946). O zadaniach i celach wychowania obywatelskiego młodzieży wiejskiej. *Więś i Państwo*, 4, 247-251
12. Pierwsza ogólnopolska konferencja Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych R.P. (1945). *Oświata i Kultura*, 1–2, 57–59.

13. Pierwsze narady pracowników polskich uniwersytetów ludowych. (1930). *Polska Oświata Pozaszkolna*, 6, 360–362.
14. Pilch, T. (2007). Uniwersytet ludowy. W: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 6 (s. 1019–1032). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
15. Popławski, F. (1946). Towarzystwo Uniwersytetów Ludowych R.P. *Młoda Myśl Ludowa*, 3, 21–25.
16. Popławski, F. (1947). Skąd i dokąd idziemy. *Siewba* (Towarzystwo Uniwersytetów Ludowych R.P.), 1–2, 3–22.
17. Popławski, F. (1985). *Polski uniwersytet ludowy*. Warszawa: Wydawnictwo Spółdzielcze.
18. Popławski, F. (1986). Towarzystwo Uniwersytetów Ludowych Rzeczypospolitej Polskiej (TUL RP). W: K. Wojciechowski (red.). *Encyklopedia oświaty i kultury dorosłych* (s. 346–347). Wrocław: Ossolineum.
19. Ryzewska, K. (1972). Powstanie i działalność Centralnego Ośrodka Oświaty Dorosłych Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego i Ludowego (1948–1950). *Przegląd Historyczno-Oświatowy*, 2, 261–265.
20. Sprawozdanie z III. Konferencji Oświatowej w Poznaniu dnia 8 i 9 kwietnia r.b. (1921). *Przegląd Oświatowy*, 1–6, 8–11.
21. TUL RP. (1946). *Uniwersytety ludowe w Polsce. Sprawozdanie z pierwszego walnego zgromadzenia członków T.U.L.R.P. w Pabianicach 11, 12 i 13 października 1945 roku*. Warszawa: Towarzystwo Uniwersytetów Ludowych RP.
22. Winkiel, W. (1977). Uniwersytety ludowe w systemie oświaty i wychowania. W: A. Bron-Wojciechowska (red.). *Uniwersytety ludowe w Polsce i za granicą* (s. 31–40). Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
23. Wojciechowski, K. (1977). Początki i rozwój uniwersytetów ludowych w Polsce do 1945 roku. W: A. Bron-Wojciechowska (red.). *Uniwersytety ludowe w Polsce i za granicą* (s. 9–30). Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
24. Wojciechowski, K. (1984). Towarzystwo Wiedzy Powszechnej w latach 1950–1980. W: K. Wojciechowski (red.). *Z dziejów oświaty dorosłych w Polsce* (s. 92–107). Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
25. Wspólna praca powiększy wynik. Połączenie Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych z Towarzystwem Uniwersytetów Robotniczych. (1949). *Zielony Sztandar*, 6, 10.
26. Wycech, Cz. (1946). Przeobrażenia wojenne a problemy wychowania (przemówienie na konferencji nauczycieli uniwersytetów ludowych w Ursynowie w dniu 12 lipca 1946 r.). *Oświata i Kultura*, 7, 343–353.
27. Zadrozny, M. (1945). Walne zgromadzenie Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych RP. *Głos Nauczycielski*, 5, 155–157.

Archiwa

1. Archiwum Akt Nowych (AAN), Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego i Ludowego (TURiL), 151/1. Protokół posiedzenia Komisji w sprawie TUR i TUL z dn. 13 listopada 1948 r.
2. Archiwum Państwowe w Poznaniu (APP), Sprawa likwidacji Uniwersytetów Ludowych (SLUL), 1781, 5, Ziembicki, Juliusz. Instrukcja Nr 1 likwidatora stowarzyszeń: a) Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych Rzeczypospolitej Polskiej i b) Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego w sprawie sporządzenia protokołów zdawczo-odbiorczych i przejmowania poszczególnych placówek powyższych Stowarzyszeń przez „Zrzeszenie Pracowniczych Związków Zawodowych w Polsce”, „Związek Samopomocy Chłopskiej”

- oraz Centralny Ośrodek Oświaty Dorosłych – Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego i Ludowego (TURiL), Warszawa, 28 grudnia 1948 r.
3. Archiwum Państwowe w Poznaniu (APP), Sprawa likwidacji Uniwersytetów Ludowych (SLUL), 1781, 7, Zarządzenie Prezydenta Miasta Stołecznego Warszawy nr 015-9907/48 w sprawie likwidacji Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych Rzeczypospolitej.
 4. Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego w Warszawie (AZHPRL), Towarzystwo Uniwersytetów Ludowych (TUL), ZC-2, 201, Popławski, Feliks. Zadania Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych R.P., „Biuletyn Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych Rzeczypospolitej Polskiej” Nr II, Warszawa, 1 czerwca 1946 r. (mps powiel.).
 5. Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego w Warszawie (AZHPRL), Towarzystwo Uniwersytetów Ludowych (TUL), ZC-2, 201, Radwan, Władysław. Wytyczne pracy wychowawczej uniwersytetów ludowych, „Biuletyn Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych Rzeczypospolitej Polskiej” Nr II, Warszawa, 1 czerwca 1946 r. (mps powiel.).
 6. Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego w Warszawie (AZHPRL), Towarzystwo Uniwersytetów Ludowych (TUL), ZC-2, 201, Zadrożny, Mieczysław. Stan akcji uniwersytetów ludowych w obecnej chwili, „Biuletyn Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych Rzeczypospolitej Polskiej” Nr II, Warszawa, 1 czerwca 1946 r. (mps powiel.).
 7. Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego w Warszawie (AZHPRL), Towarzystwo Uniwersytetów Ludowych (TUL), ZC-2, 209, Nowy rok pracy, „Biuletyn Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych Rzeczypospolitej Polskiej” Nr III, Warszawa, 15 listopada 1946 r., (mps powiel.).